

KIEGYEZÉS – KIEGYEZÉSEK. 1867 OLVASATAI A MAGÁNIRATOKBAN

COMPROMISE – COMPROMISES: INTERPRETATIONS OF 1867 IN PERSONAL DOCUMENTS

Katona Csaba

tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
katona.csaba@btk.mta.hu

Kulcsszavak: kiegyezés, magániratok, emlékiratok, naplók, személyes történelem, emlékezet, értelmezések

Keywords: compromise, personal documents, memoirs, diaries, personal history, remembrance, different interpretations

„Június 9-én, úgy 20-án és 29-én voltam Duna-Vecsén.” – e szavakat Nagy Iván (1824–1898) genealógus, heraldikus és történész vetette papírra gondosan vezetett, ám ekkor már tómondatokból álló naplójában 1867-ben (Tyekvicska–Andor, 1998, 208.). Önmagában ez aligha tarthatna számot érdeklődésre, ám a napló figyelmesebb olvasóját elgondolkodásra készítheti, hogy egy nappal korábban került sor a kiegyezés egyik, ha nem a leglátványosabb aktusára, Ferenc József magyar királlyá koronázására. Tovább lapozgatva Nagy feljegyzéseit, az derül ki, hogy egyetlen olyan mondat sem lelhető fel 1867-ből, amely a közéletre utalna. Kizárólag a magánszférára vetül fény, így például arra, hogy ezen a „nyáron kezdett Aladár úszni tanulni” (Tyekvicska–Andor, 1998, 208.).

Mindez óvatosságra és fokozott forráskritikára int: Nagy naplója érzékletes példája annak, hogy a magánirat mennyire szubjektív műfaj. Hiszen, ha fenti egyetlen forrás nyomán óhajtáná bárki értékelni a kiegyezést, azt periferikus eseménynek is gondolhatná. Elvégre egy pallérozott tudású humán értelmiségitől, aki az Akadémia levelező tagja, elvárható volna, hogy reflektáljon egy olyan meghatározó ceremóniára, mint a koronázás, nem beszélve mögöttes tartalmáról, a kiegyezés egészéről. Ám Nagy nem tette, aminek számos oka lehet: naplója jelen formájában rövid „napi jegyzetekre” épült, nem nevezhető befejezett munkának, „kalendáriumi tömörség” jellemzi az utolsó éveket (Tyekvicska–Andor, 1998, 5.). Talán ezért, talán azért, mert belső világát kevésbé érintették a politika történései (bár korábbi, részletesebb naplófeljegyzései nem erről árulkodnak), vagy mert ez

irányú gondolatairól Nagy nem óhajtott számot adni semmilyen formában, a napló hallgat a közélet meghatározó változásairól. Hiszen az, hogy ki mit ír le, számtalan tényező függvénye. Szerepet játszik az egyéni érdeklődés, a tájékozottság, a műveltség, a pillanatnyi helyzet, a lelkiállapot, a hangulat, a célközönség stb. Kiválóan érzékeltetik ezt Kövér György édesapjának, Kövér Sándornak 1914. évi feljegyzései. Ezekről ő maga írta utóbb, hogy a háború kitörésének (és érettségijének) évében keletkeztek, ám ezt a megállapítást utólag tette, mert az „egykorú bejegyzéseket lapozgatva [...] első látásra semmilyen közvetlen utalást nem találunk a háborúra” (Köver, 2006, 216.). Vagyis a háború évében, de nem a háborúról írt – annak jelentőségét utólag mérte fel, és emelte viszonyítási ponttá.

E ponton joggal merül fel a kérdés, miért érdemes a kiegyezés kapcsán épp egy „negatív találatot” felhozni példának? Jelen írás, tekintettel szűkre szabott terjedelmére, nem kíván mást, mint felhívni a figyelmet egy kutatási irányra. Ez pedig a magániratok sajátos szempontú kiaknázása a kiegyezés tematikája felől közelítve.

Szerencsés módon évtizedek óta tetten érhető a magyar történettudományban, hogy a hagyományos (ha úgy tetszik, *mainstream*) kutatási irányok mellett, amelyek főleg az esemény-, politika- és hadtörténet országos léptékű narratívájára épülnek, teret kapnak a társadalomtörténeti megközelítések. Ezek közé sorolható a megélt-történet, amely azt vizsgálja, hogy az egyes ember hogyan és miként érzékelt és dolgozta fel a ma gyakorta felszínesen ábrázolt, nem egyszer ideológiák uszályába került emlékezet révén transzformált eseményeket. Miként foglalkoztatták ezek, egyáltalán foglalkoztatták-e, és ha igen, szándékában állt-e, hogy akár saját maga, akár a kortársak vagy az utókor számára rögzítse észrevételeit, meglátásait?

Mint már esett róla szó, számolni kell több befolyásoló tényezővel is. A magániratok révén írójuk világképe, annak változása is kibontakozik. Közülük a naplóhoz az olvasó sokszor hajlamos erősebb hitelességet társítani, mint például a memoárhoz: utóbbi írójának ugyanis módjában van bővebb információk birtokában higgadtan mérlegelni. Az emlékirat kifelé kommunikál, a szerző a történetek kiemelésének ismeretében értékel. Értelmezi, horribile dictu akár „megváltoztatja” a történetek láncolatát, logikai menetét, saját szerepét. A magánirat egyéni meggyőződést rögzít, akkor is, ha írójának nem leplezett szándéka az önigazolás vagy az olvasó befolyásolása (Katona–Kovács, 2014, passim). Az elbeszélő és a főszereplő ugyanaz: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játsszuk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet” (Lejeune, 2003, 136.). A szerző érvel, eleméz, saját mondanivalóját igazolandó. Ő dönti el, hogy nyomatékosan vázolja-e életútját, vagy a szemtanú (sokszor jelentősebbnek tűnő) szerepét öltve magára, az események krónikásává szegődik. Pierre Bourdieu meglátása, amelyet életrajzokkal kapcsolatosan fogalmazott meg, e téren is helytálló: „az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel” (Bourdieu, 2002, 68.).

Nagy Iván példája után – a már említett terjedelmi korlátok miatt érintőleg – lássunk néhány olyan emlékiratot/naplót, amelyekben szerepet kap a kiegyezés. A szélsőbalos Madarász József (1814–1915) egyike volt a „cinkotai kurucoknak”, azon képviselőknek, akik a koronázás napján Cinkotára kivonulva búsongtak, így fejezve ki tiltakozásukat. Az ő emlékirataiban az 1859. október és 1881. június 7. közötti időszakot tárgyaló fejezet az *Ébredés. Jogföladás. Közromlottság* címet viseli, tehát szóhasználata eleve szilárd értékrendet, határozott állásfoglalást tükröz. A kiegyezést nem kompromisszumként, hanem önfeladásként értékeli: „Szavaztak. Meg lett törve az, a mit 1861-ben követelt a nemzet. Deák önmaga járt elő a meghunyászkodás ösvényén.” (Madarász, 1883, 358.). Madarász azt is tudni véli, hogyan nyerte meg Deák Ferenc híveinek a későbbi kormány tagjait: „A hatalom és a Deák-párt, a nemzet ősi alkotmánya megtörésének árán megegyeztek. Hitelt érdemlő egyének szerint, midőn a Deák-párt tagjai értesítettek a föltételek felől, fölháborodással utasítottatott vissza a kiegyezés a bevont hívek értekezletén. Deák kérte őket aludjanak rá egyet, gondolják meg. Ő semmi sem kíván lenni. Ha meglesz az egység, ők azok a kik miniszterek lesznek. [...] Aludtak rá egyet, s meggondolták magukat. Neki juhászodtak. Február 18. Andrassy Gyula gr. miniszterelnökké neveztetvén, 28-án bemutatattak a miniszterek, a többi mind következzet. 1867 gonosz év Magyarország történetében!” (Madarász, 1883, 359.). Ez a „gonosz év” pedig Madarász szerint, igazi kurucos értelmezéssel, Moháccsal is párhuzamba állítható, csakúgy, mint a Pragmatica Sanctióval (ami mintául szolgált a kiegyezés jogi hátterének megalapozásakor): „Mohács 1526, Pozsony 1723, Budapest 1867, mind megannyi labancz győzelem, a magyar nemzeti önállóság és állami függetlenség ellen” (Madarász, 1883, 362.). Madarász tehát szigorúan ’48-as talajon állva, etikai/nemzeti/érzelmi alapon viszonyult a kiegyezéshez, annak előnyeit mérlegelni sem volt hajlandó.

Nem így Haan Lajos (1818–1891) békéscsabai evangélikus lelkész és történész. Az ő visszaemlékezésnek induló, naplóvá formálódó emlékiratában a kiegyezés más aspektusból jelenik meg, holott a nemzeti érzület hiányával az egyébiránt kettős (magyar–szlovák) identitású Haan oktalanság volna vádolni. A kiegyezés tényét röviden vázolja: „Minekutána a Magyarország és Austria közti kiegyezés módozatáról több mint egy évig folytak a tárgyalások Bécsben, végre ez évnek elején a kiegyezés megtörtént” (Haan, 46.). Ezt azzal tölti meg, hogy Békéscsabán csak az adóhivatal nem volt kivilágítva a nevezetes eseményt ünnepeve, annak ablakát be is törték.

Értékelése Madarásztól gyökeresen eltér, nem Deákot helyezi a középpontba, hanem Kossuthot. A Madarászt is név szerint említő szövegrészlet bírálja a Torinóban élő politikust, a kompromisszum iránti hajlandóság hiányát a szemére vetve, ötvözve a személyes hiúság vádjával: „Kossuth Lajos a koronáztatás előtt egy héttel nyílt levelet intézett Deák Ferenczhez, melyben a kiegyezést rosálja s azt jövendőli, hogy ezáltal hazánk megásta saját sírját. Bomba akart ez lenni,

mely azonban szerencsére nem gyűjtött. Annyi eredménye azonban mégis volt, hogy az országgyűlésen egy külön párt alakult, az úgynevezett »szélső baloldaliak« kiknek élén állott Böszörményi, Madarász József, Irányi Daniel sat. s kiknek céljuk mindenáron megdönteni a kiegyezést. [...] Egyébiránt Kossuth Lajos, időnként ismételt, hiúság sugalta eruptioi által nagyon sokat levont a higgadtabb gondolkodásúak előtt dicsőségéből. [...] a józan hazafi nem lát benne egyebet, mint hiúság vezérlette, sajnálatra méltó, félrevezetett szép tehetséget” (Haan, 46.).

S hogy nem minden olyan, mint „azelőtt”, azt sajtós katolikus szemszögből, de a megyei tisztújítás révén is felvetette Haan, aki sokszor kárhóztatta a leitatott kortesekkel lefolytatott restaurációkat, de a változást más szempontból is érzékeli: „Mily egészen másképp megy ez most, mint 1848 előtt! Most egy kissé kilármáztuk magunkat aztán mindjárt szavazásra ment a dolog. [...] A tisztikarnek legnagyobb része protestans. Ezelőtt csak 20-30 évvel bizony egy protestans semmi áron nem juthatott volna megyei főbb tisztséghez” (Haan, 46.).

Naplójának a közélet iránti nyitottságát példázza, hogy megemlékezik a frissen megalakuló Magyar Történelmi Társulatról is, amelynek igazgatóválasztmányi tagja lett. Csakúgy, mint Nagy Iván – aki viszont erről sem ejtett szót (Haan, 47.).

Kassai (Kossitzki) Vidor (1840–1928) a jeles színész, rövid ideig (1869–1871) Jászai Mari férje, egészen máshonnan szemlélte a dolgokat. A koronázási menetet látszínokról (tribünök) lehetett szemlélni, neki pedig módja volt a budai Népszínház előttin helyet foglalni. Nem emlékezett pontosan, melyik templomban került sor a szertartásra, és ennek utána sem járt a kiadáskor (a Mátyás-templom mellett a Zsigmond-templomra gyanakodott). Talán szakmájából is adódóan sokkal inkább a külsőségekre fókuszált, a megyei küldöttségek díszmagyarjára, Széchenyi Ödön gróf Zrínyi-felöltőjére (Kozocsa, 1940, 242–243.), arra, hogy Szent István palástja „igen színtelen, szürkés, kurta, szigorú kis köpenyke” (Kozocsa, 1940, 244.), hogy a lóra ült főpapok féltek a „bársonyszelíd” lovak hátán, hogy Ung vármegye küldöttei farkas- és medvebőr kacagányban vonultak fel.

Értékelés, politikai állásfoglalás véletlen sem bukkan fel nála, sőt a koronázásról később ír 1867-et illetően, mint a krisztinavárosi Horváth-kertben tartott előadásokról. Tudása és humora egy esetben csillan fel, mikor megjegyzi, hogy minden vármegye képviselteti magát, így „még Ugocsa is coronat” (Kozocsa, 1940, 243.).

Ebenhöch Ferenc (1821–1889), a sokoldalú (régész, történész, író, gyűjtő, levéltáros) koroncói plébános, később győri kanonok a *Kivonat sajátkezű naplóm-ból, nagyobb kirándulások és utazásokra vonatkozólag* című feljegyzésében (naplói megsemmisültek vagy lappanganak) szintén a koronázást emeli ki a kiegyezés szimbolikus aktusai közül. Ez olyannyira fontos volt számára, hogy többnapos pesti útra vállalkozott miatta: „1867. június 5-én utaztam gőzhajón Pestre a koronázásra, mely pünkösd szombatán, június 8-án tartatott Budán. 1867. június 12-én utaztam Budáról gőzhajón vissza Győrbe, honnét 13-án értem haza”

(Katona, 2011, 170.). Ezen túl azonban nem tudunk meg többet a kivonatolt feljegyzésből.

A fenti példák szűrőpróbaszerűen mutatják, mennyire sokrétű, többszólamú volt a ma már a nemzeti emlékezet narratívájában jószerivel egyértelmű megítéléssel rögzült kiegyezés megéleltörténete. Nem lehet elvitatni, hogy a magyar társadalmat, gazdaságot stb. nem maguk az 1867. évi jogi aktusok, főleg nem az azokhoz tapadó szimbolikus események formálták elsődlegesen, hanem a kiegyezésre mint fundamentumra épülő későbbi változások (így a kiváltságolt területek jogi különállásának megszüntetése a polgári jogegyenlőség talaján állva). Mindazonáltal nem szabad elfeledkezni arról, hogy mint látható volt Madarász példáján, a maga korában rendkívül megosztó, szélsőséges indulatokat kavarázó döntésről volt szó, amely később finomodott a többség által helyeselt lépéssé. Nem elfeledve tehát, hogy sokaknak nem volt módjuk és/vagy elhivatottságuk, hogy írott emléket hagyjanak hátra, nem vitatva, hogy minden magániratot is forráskritikával kell kezelni, nem volna haszontalan több napló, memoár, (ön)életrajz és magánlevél révén mélyebben feltárni, hogyan fogadták a kortársak e nagy horderejű változás kezdeteit.

Ezenfelül pedig azt sem, hogy vajon hányan voltak azok, akik a nemzeti érzés hevítette lelkesedés mellett (helyett?) átlátták, hogy a „kiegyenlítés” nem pusztán jogi aktus és/vagy erkölcsi elégtétel. Hanem a jogegyenlőségen alapuló, a rendi eredetű kiváltságokat felszámoló, a kormányzat szerepét minden más fölébe emelő, a kapitalista, polgári, liberális állam megteremtésére tett (egyébiránt sikeresnek bizonyuló) birodalmi keretek között kibontakozó határozott modernizációs kísérlet. Madarász József ebből semmit sem érzékelt, a nemzeti érzület ködfátyla eltakarta szeme elől e folyamatokat. Pedig a Monarchia létrejötte, dacára a régi világ egyes – bár többnyire megváltozott tartalommal bíró – maradványainak (jogkövetkezmények nélküli nemesi címek például) végleg lezárta Magyarország feudális korszakát. Betetőzve azt a kétségkívül töréspontok szabdalta, ám mégis egy irányba ható folyamatot, amely a reformkorban vette kezdetét, 1848–1849-ben a nemzeti függetlenség víziójával felvértezve beteljesülni, majd a forradalom és szabadságharc bukását követően megtörni látszott, ám az abszolutisztikus be rendezkedés keretei között is folytatódott, majd 1867-ben „csupán” kiteljesedett.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Győri Egyházmegyei Levéltár (Győr) N 631 Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch. Ebenhöch Ferenc kivonata naplójából
- Országos Széchényi Könyvtár (Bp.) Quart. Hung. 1952. Haan Lajos naplója
- Bourdieu, P. (2002): Az élettrajzi illúzió. In: Bourdieu, P.: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó, 68–77.

- Katona Cs. (2011): Ebenhöch Ferenc győri kanonok feljegyzései az élete során tett utazásokról. *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeum közleményei*, 49, 1, 159–182. <https://googl/9PDRaf>
- Katona Cs. – Kovács E. (2014): A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul*, 87, 2, 41–47. <http://www.mhgt1883.hu/index.php/turul-3/2014/turul-30>
- Kozocsa S. (s. a. r.) (1940): *Kassai Vidor emlékezései*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, http://mtdaportal.extra.hu/books/kassai_vidor_emlekezesei.pdf
- Kövér Gy. (2006): Az érettségi éve: 1914. Napló és önéletírás metszéspontjai. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Személyes idő – történelmi idő. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 17.)* Szombathely: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Vas Megyei Levéltár, 215–231. https://library.hungaricana.hu/en/view/VASM_Rt_17/?pg=215&layout=s
- Lejeune, P. (2003): Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Ford. Bárdos Zs., Gábor L., Házás N. et al.) (*Szöveg és emlékezet* sorozat) Budapest: L'Harmattan, 130–166.
- Madarász J. (1883): *Emlékirataim, 1831–1881*. Budapest: Franklin-Társulat, <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/konyvek/konyvismertetok/item/370-madarasz-jozsef-emlekirataim>
- Tyekvicska Á. – Andor Cs. (szerk.) (1998): *Nagy Iván naplója (Visszaemlékezések)*. (Nagy Iván Könyvek, 1.) Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör, https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGM_NIK_01/?pg=0&layout=s